

ВИЗНАЧАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ У СУДІ (НА ПРИКЛАДІ СУДОВО-АВТОРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ)

КРАВЧУК Олег Вікторович - доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ТУРОВЕЦЬ Юрій Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ОСМОЛЯН Віталій Анатолійович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут

УДК 343.985.2:347.948
DOI 10.32782/НР.2021.3.8

Викладаються правові основи та перспективи розвитку судової експертизи та цивільного процесуального права в світлі правової реформи у державі. Розглянуто процесуально-правові та експертні питання щодо можливості призначення та проведення експертизи у цивільному провадженні, а також обґрунтована необхідність ефективної співпраці працівників суду та експертів (спеціалістів) для якісного та об'єктивного виконання завдань цивільного провадження, та покращення інноваційної політики України загалом. Сформовані та наведені пропозиції щодо покращення методики призначення експертизи у цивільному судочинстві. Авторами надані власні (авторські) пропозиції щодо переліку питань, які надаються експерту для вирішення при проведенні судово-авторознавчої (лінгвістичної) експертизи. Розкривається значення та місце цих новел у системі права та цивілістики у цілому. Зроблені висновки та надані рекомендації щодо узгодженого застосування норм чинного законодавства у практичній діяльності експерта та судді. Привернуто увагу на необхідність подальшої наукової співпраці вчених, спеціалістів у галузі матеріального та процесуального права.

Ключові слова: дослідження, експертиза, суд, суддя, сторони, спеціаліст, цивільний процес, цивільне провадження.

Постановка проблеми

Знання криміналістичної тактики, практичне оволодіння навичками правильного застосування при здійсненні провадження методів призначення та проведення експертиз має велике практичне значення.

На наш погляд, методика проведення судового розгляду у цивільних справах тісно пов'язана із слідчою (криміналістичною) тактикою, яка вивчає систему прийомів планування та організації розслідування, підготовки та проведення окремих слідчих дій, призначення та проведення експертиз.

Подібно до криміналістичної техніки тактика розглядає загальні прийоми планування, підготовки та проведення огляду, обшуку, допиту, експертизи та інших науково-процесуальних дій як у рамках кримінального провадження, так і у системі цивільного судочинства.

Це покладає особливу відповідальність на суддів та експертів щодо проведення якісного та легітимного, справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, що не уявляється можливим без суворого дотримання процедури законності. У цьому і полягає **актуальність** проблеми.

**Аналіз останніх досліджень
та публікацій**

Проведений аналіз [1–6] показав, що вчені та практики неодноразово досліджували діяльність правоохоронних органів та суду по основних питаннях призначення експертного дослідження в цілому та його окремі аспекти зокрема. Так, дослідженням аспектів призначення експертизи займалися відомі вітчизняні науковці-практики, такі як: Белкін Р.С., Тацій В.Я., Тертишник В.М., Погорецький М.А., Удалова Л.Д. та інші. Проте розгляд особливостей призначення та проведення експертизи в суді по цивільних справах вимагає детального дослідження та аналізу.

Мета статті – на підставі проведеного теоретичного аналізу та власного практичного досвіду розглянути визначальні аспекти призначення та проведення експертизи в суді по цивільних справах (на прикладі судово-авторознавчої експертизи), а також обґрунтувати необхідність ефективної співпраці працівників суду та експертів (спеціалістів) для якісного та об'єктивного виконання завдань та основних засад цивільного судочинства, а також покращення інноваційної політики України взагалі.

Виклад основного матеріалу

Судова експертиза, у відповідності до Закону України «Про судову експертизу», - це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Експертиза у цивільній справі може бути призначена судом під час розгляду справи або суддею в порядку забезпечення доказів та під час підготовки справи до слухання.

Порядок призначення експертиз у цивільних справах визначається Цивільним процесуальним кодексом України, а саме: статтями 36, 38, 72, 74, частиною 8 статті 85, 102 – 113, 298 (далі ЦПК України) [2], а у випадках, коли експертизи проводяться у судово-експертних установах, тоді додатково регламентація проведення останніх від-

бувається також і відомчими нормативними актами.

При здійсненні цивільного судочинства можуть виникати питання, які аналогічні до тих, які вирішуються експертизою при розслідуванні та розгляді кримінальних справ (проваджень), наприклад, про ідентифікацію виконавців підписів і текстів, про психічний стан конкретної особи та інші. Проте цивільне судочинство має свою сферу застосування та регулює широке коло правовідносин. У зв'язку з цим виникають питання специфічного характеру.

Так, при розгляді судами цивільних справ, які пов'язані із розділом домоволодіння, із встановленням порядку користування ними, а також земельними ділянками, нерідко виникає необхідність у визначенні технічного стану (фізичного зносу), дійсної вартості житлових будинків, надвірних будівель та споруд. Для вирішення цих питань суд (суддя) може призначити технічну експертизу. У тих випадках, коли виділити частину будинку або встановити порядок користування нею неможливо, приймається рішення про виплату власнику, який виділяється, за його згодою грошової компенсації. При відсутності згоди сторін розмір цієї компенсації визначається за дійсною вартістю будинку, для встановлення якої у необхідних випадках може бути призначена експертиза.

Розглядаючи позови, які пов'язані із відкриттями, винаходами та раціоналізаторськими пропозиціями, суд (суддя) для вирішення питань, що потребують спеціальних знань, може призначити експертизу, попередньо з'ясувавши у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, які питання потребують роз'яснення і хто може бути призначений експертом. Відповідна експертиза також може бути призначена для встановлення жанру, виду або характеру конкретного твору, величини творчого внеску автора або співавторів у написання твору та для з'ясування інших питань, що вимагають наявності спеціальних знань у галузі науки, літератури чи мистецтва.

При розгляді справ про наслідки самочинного будівництва будинку (стаття 376 Цивільного кодексу України)[3] виникають

питання про те, у чому полягають суттєві відхилення від затвердженого проєкту забудови, спостереження архітектурних, санітарних та протипожежних вимог, який вплив допущені порушення завдали плануванню, забудові та благоустрою вулиці та інш. У необхідних випадках для з'ясування цих та інших питань, що потребують спеціальних знань, суд (суддя) також може призначити експертизу.

У кожному конкретному випадку при вирішенні питання про призначення експертизи повинна враховуватися необхідність застосування спеціальних знань для встановлення певних обставин справи, а також можливості експертизи та доцільність її призначення. Разом з тим, як зазначалося вище, при провадженні у справах про визнання громадянина недієздатним, а також у справах про відновлення громадянина в дієздатності, призначення експертизи для визначення його психічного стану є обов'язковою нормою (стаття 105 ЦПК України) [2].

Перш ніж призначити експертизу, суд (суддя) повинен чітко визначити вид експертизи, а також питання, які потрібно поставити перед експертом. Про призначення експертизи виноситься мотивована ухвала. Її заміна іншими документами (наприклад, запитом, зверненням, листом, списком питань експерту) є неприпустимим порушенням законодавства.

Ухвала про призначення експертизи у цивільному провадженні складається з трьох частин - вступної, описової та результативної, а тому принципово не відрізняється від ухвали (постанови) про призначення експертизи у кримінальному провадженні. Тому при її складанні слід керуватися наступними рекомендаціями, а саме:

- питання, які поставлені в ухвалі на вирішення експерту, повинні бути чітко сформульованими та розташованими у певній логічній послідовності, наприклад, по об'єктах дослідження;

- на питання законодавством поширюються ті самі вимоги, що і до питань у кримінальних провадженнях;

- якщо при призначенні експертизи суд (суддя) стикається з труднощами, він може

проконсультуватися із фахівцями судово-експертної установи.

У разі складності дослідження суд (суддя) вправі призначити комісійну експертизу. Зокрема, судово-психіатричні та деякі види судово-медичних експертиз проводяться комісіями експертів. Суд (суддя) може також доручити кільком експертам проведення повторної або іншої складної експертизи.

У судовій практиці по цивільних справах зустрічаються також такі питання, для вирішення яких необхідна участь фахівців різних галузей знань. У таких випадках призначається комплексна експертиза, проведення якої може бути доручено одному або двом судово-експертним установам або експертам, які не є її працівниками.

Про призначення комплексної або комісійної експертизи зазначається в ухвалі суду (судді). Вона направляється до тієї судово-експертної установи, якій доручено проведення експертизи, та окремим експертам, які у ній не працюють. При прийнятті рішення про призначення комплексної експертизи в ухвалі зазначається, експертами яких спеціальностей повинні проводитися дослідження, на яку установу покладається організація діяльності комісії та кому спрямовані об'єкти дослідження (два останні положення стосуються також і комісійної експертизи).

Експертиза може бути призначена як за клопотанням осіб, які беруть участь у цивільному провадженні, так і за ініціати-ви суду (судді) на будь-якій стадії процесу до постановлення рішення відповідно до частини 3 статті 102 та частини 5 статті 103 ЦПК України [2]. Однак, на наш погляд, експертизу доцільно призначати саме до початку розгляду справи судом. Оскільки призначення експертизи під час судового засідання, як правило, веде до того, що слухання справи буде відкладено. Призначаючи експертизу та визначаючи коло питань, які слід поставити перед експертами, суд (суддя) повинен врахувати пропозиції сторін та інших осіб, які беруть участь у провадженні. Відхилення запропонованих питань повинно бути мотивованим.

Експертиза надає судам значну допомогу у вирішенні справ. Однак її ефективність

багато в чому залежить не тільки від правильної постановки питань, повноти визначення, але і від якості підготовки матеріалів, що надаються у розпорядження експерту. Тому, на нашу думку, суд (суддя) повинен в обов'язковому порядку керуватися методичними рекомендаціями та нормативними актами, присвяченими цьому питанню.

У рамках цивільного провадження експертиза може бути проведена як у суді, так і поза межами суду. Якщо для дачі висновку необхідно проведення експертних досліджень, які будуть здійснюватися із застосуванням лабораторного або технологічного обладнання та приладів, а також якщо об'єкт дослідження неможливо доставити до суду, експертиза проводиться поза межами будівлі суду (у судово-експертній установі або за місцем знаходження об'єкта дослідження).

Проведення експертизи може бути доручено судом (суддею) як експертам судово-експертної установи, так і іншим фахівцям, що володіють необхідними знаннями для дачі висновку та не підлягають відводу (самовідводу) з підстав, передбачених статтями 36 та 38 ЦПК України [2].

В ухвалі про призначення експертизи, проведення якої доручається експертам судово-експертної установи, суд (суддя) не повинен роз'яснювати експерту його права та обов'язки, а також попереджати його про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку. Усе це робить керівник установи. Попереджати експерта - співробітника судово-експертної установи про кримінальну відповідальність за ухилення від виконання експертних досліджень, оскільки проведення експертних досліджень входить у його службові обов'язки.

При проведенні експертизи в суді або поза межами суду (за винятком тих випадків, коли вона проводиться у судово-експертній установі) підбір експертів здійснюється судом (суддею). На нашу думку, слушним буде зауваження, що перш ніж доручити певній особі проведення експертизи, суд (суддя) повинен переконатися у компетентності цієї особи та у відсутності підстав для її відводу. Необхідно запросити цю особу в суд на бесіду та, впевнившись у її особистості, з'ясувати дані про її спеціальність, про-

філь та досвід роботи, думку цієї особи про можливість проведення нею експертизи з урахуванням досягнень сучасної науки та техніки, а також перевірити, чи немає підстав для її відводу. Лише у випадку, коли викликана до суду особа буде відповідати висунутим до спеціаліста вимогам, суд (суддя) повинен вручити цій особі ухвалу про призначення її експертом, роз'яснити її права та обов'язки, попередити про кримінальну відповідальність, передбачену статтями 384 та 385 Кримінального кодексу України [4], а також в обов'язковому порядку з'ясувати, чи немає у неї заяв або клопотань. Цей комплекс дій повинен бути відображений у протоколі судового засідання або за допомогою обов'язкової аудіо, -відеофіксації дій суду, або у рішенні судді про підготовку справи до судового розгляду.

Під час судового розгляду справи суд може призначити додаткову або повторну експертизу. Додаткова експертиза призначається лише після розгляду наданого експертом висновку в судовому засіданні та тільки в тому випадку, якщо неповноту або недостатню якість висновку дослідження не вдалося усунути шляхом допиту експерта. Підставою для проведення додаткової експертизи є ухвала суду. Її проведення доручається тому самому або іншому експерту.

У тих випадках, коли виникає необхідність у дослідженні нових об'єктів, суд, керуючись статтями 103, 108, 111-113 ЦПК України [2], призначає нову експертизу. Її проведення може бути доручено тому самому експерту, якщо експертне дослідження не виходить за межі його спеціальних знань.

Повторна експертиза призначається судом з метою усунення сумнівів у правильності висновку експерта. Окрім того, підставою її призначення можуть стати істотні порушення процесуальних норм, що регламентують порядок проведення цієї експертизи. Процесуальною підставою для проведення повторної експертизи є ухвала суду. З метою гарантування об'єктивності висновків наукового дослідження проведення цієї експертизи доручається іншому експерту або групі експертів.

Відповідно до норм чинного цивільного процесуального законодавства України при розгляді справи у касаційній інстанції експертиза не може бути призначена. При виникненні питань, для вирішення яких потрібні спеціальні знання, суд касаційної інстанції може отримати у відповідних фахівців або в судово-експертній установі консультацію, яка викладається та оформлюється у вигляді довідки.

Як нами вже зазначалося у статті, при розслідуванні та розгляді судом кримінальних та цивільних справ нерідко виникає необхідність у встановленні не тільки виконавця, але й автора того чи іншого документа. Бувають випадки, коли виконавцем та автором анонімного або псевдонімного рукописного тексту є різні особи, тобто коли досліджуваний текст виконувався під диктовку або шляхом переписування з оригіналу.

Вирішення питання про автора документа відноситься до компетенції судово-авторознавчої (лінгвістичної) експертизи - самостійного виду судової експертизи, розвиток та вдосконалення якої відбувається у рамках криміналістики.

Судово-авторознавча (лінгвістична) експертиза визначає фактичні дані про особу автора (чи виконавця) тексту та про умови створення мовного повідомлення (мотивацію, цілі, настанову автора, збиваючи фактори, викривлення відображеної у свідомості інформації, адаптацію мовних засобів до можливостей адресата, маскування мовної ситуації шляхом диктування, навмисного викривлення писемного мовлення, створення тексту у співавторстві тощо) [5].

Лінгвістична експертиза писемного мовлення поділяється на авторознавчу експертизу та семантико-текстуальну експертизу [6].

Так, наукову основу судово-авторознавчої (лінгвістичної) експертизи становить система знань про умови та закономірності мовної поведінки людини, які визначають індивідуальність її письмової мови, та про методи дослідження авторства, що проводиться з метою розслідування та розгляду судом кримінальних і цивільних справ.

Предмет судово-авторознавчої експертизи становлять фактичні дані про особу

автора документа, які встановлюються експертом на підставі використання спеціальних знань в області авторознавства при дослідженні документів та інших матеріалів кримінальної або цивільної справи (провадження).

Об'єктами судово-авторознавчої експертизи є тексти документів, які відносяться до побутового, публіцистичного та офіційно-ділового стилю мови та є джерелом інформації про особу автора. Це можуть бути рукописні, машинописні тексти, а також тексти, виконані методами поліграфії, копії, отримані з оригіналів за допомогою розмножувальної техніки. Іншими словами: об'єктом зазначеної експертизи є письмова мова автора, яка відображена у тексті документа. В окремих випадках допускається застосування традиційної авторознавчої методики щодо текстів, записаних на магнітних носіях усного мовлення.

До компетенції судово-авторознавчої експертизи належить вирішення таких основних завдань:

1. Встановлення тотожності автора конкретного документа.
2. Встановлення фактів неідентифікаційного характеру.

Таким чином, цей вид криміналістичної експертизи вирішує ідентифікаційні, класифікаційні та діагностичні завдання.

Ми пропонуємо власний (авторський) перелік питань при призначенні авторознавчої експертизи:

- Чи є певна особа автором тексту конкретного документа?
- Чи є певна особа автором декількох документів або будь-якого фрагменту тексту документа?
- Чи є вказана мова рідною для автора конкретного документа?
- Носієм якого діалекту вказаної мови є автор конкретного документа?
- Який освітній рівень автора тексту конкретного документа?
- Чи складено текст конкретного документа особою, яка володіє навичками ділового (наукового, публіцистичного) стилю письмової мови?
- Які стать, вік автора документа?
- Яка професія або рід занять автора документа?

- Чи складено текст конкретного документа з навмисним перекручуванням п'ятих мовлення?

- Чи є автор та виконавець рукописного тексту однією і тією самою особою?

- У якому стані перебував автор досліджуваного тексту під час складання останнього: у звичайному або незвичайному фізіологічному стані (стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, стресу, фізичної втоми, хворобливого стані)?

Як **висновок** до статті зазначимо, що на нашу думку, процесуальна можливість судді (суду) щодо призначення та проведення експертизи у межах судового засідання по цивільних справах вимагають від судових та експертних органів вдосконалення вже наявних та розроблення нових методів призначення та проведення експертних досліджень з метою справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, для ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Зважаючи на наявність недоліків у цій сфері процесуально-правової, судової та експертної діяльності вважаємо за актуальні подальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних та практичних напрацювань та сприятимуть розв'язанню проблемних питань на цьому напрямку.

Література

1. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.94 №4038-ХІІ. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 28, ст.232 (редакція станом на 15.12.2020) [Електронний ресурс] : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2021).

2. Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, №№ 40-41, 42 ст.492. (редакція станом на 30.06.2021) [Електронний ресурс] : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2021).

3. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356. (редакція станом

на 15.07.2021) [Електронний ресурс] : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2021).

4. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. (редакція станом на 15.07.2021) [Електронний ресурс] : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2021).

5. Меґо-Інфо-Юридичний портал №1. Електронний ресурс «Меґо-Інфо-Юридичний портал №1» [Електронний ресурс] : [https:// meگو.info](https://meگو.info) (дата звернення: 01.09.2021).

6. Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Офіційний сайт. [Електронний ресурс] : <https://www.hniise.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2021).

*Kravchuk O.V., Turovets Yu. N.,
Osmolian V.A.*

DETERMINING ASPECTS OF APPOINTMENT AND CONDUCT OF EXAMINATION IN CIVIL CASES IN COURT (ON THE EXAMPLE OF FORENSIC EXAMINATION)

The author outlines the legal basis and prospects for the development of forensic science and civil procedural law in the light of legal reform in the country. Procedural, legal and expert issues concerning the possibility of appointing and conducting expertise in civil proceedings are considered, and the author substantiates the need for effective cooperation of court staff and experts (specialists) for quality and objective performance of civil proceedings, and improving Ukraine's innovation policy in general. Also, the author has formed and presented proposals to improve the method of appointing an expert in civil proceedings. Own (author's) proposals on the list of issues provided to the expert for resolution during the forensic (linguistic) examination are offered. The significance and place of these short stories in the system of law and civilization in general is revealed. The author of the article draws conclusions and provides recommendations for the coordinated application of current legislation in the practice of experts and judges. Attention is drawn to the need for further scientific cooperation of scientists, specialists in the field of substantive and procedural law.

Keywords: *research, examination, court, judge, parties, specialist, civil proceedings, civil proceedings.*